

XORAZM VILOYATI TUMANLARI TOPONIMI**Shonazazarova Mashhura**

Navoiy davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti
Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari ta'lim yo'nalishi 3-kurs
talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10800171>

Anotatsiya

Bu maqolada Xorazm viloyati tumanlarining toponimiyasi ,leksik jihatdan ma'nolari bu toponimlarning kelib chiqish tarixi haqida qiziqarli ma'lumotlar jamlangan.

Kalit so'zlar : Hazorasp, Yangiariq, Yangibozor, Gurlan, Shovot, Xonqa, Bog'ot, Qo'shko'pir, Urganch , Xiva, Tuproqqal'a.

Xorazm viloyati tarkibiga 11 ta tuman kiradi: Hazorasp, Yangiariq, Yangibozor,

Gurlan, Shovot, Xonqa, Bog'ot, Qo'shko'pir, Urganch , Xiva, Tuproqqal'a. Quyida ushbu tuman toponimlarining izohi berilgan.

Xorazm- dunyodagi eng qadimgi joy nomlaridan biri .Zardushtiylarning muqaddas kitobi "Avesto" da Hvairizm yoki Hvayrizem shaklida shaklida qadimiy fors yozma manbalarida –Hvarazami va VI asrda ijod qilgan buyuk yunon tarixchisi miletlik Gekatey asarlarida Xorasmiya//Xorazmiya shaklida qayd etilgan.

Xorazm nomining kelib chiqishi to'grisida bir nechta fikrlar mavjud. Arab geograflari Muqaddasiy va Yoqut Hamaviyning Xorazm nomining paydo bo'lishi haqida yozganlarida afsona keltirilgan : shoh g'azablanib bir nechta fuqarolarini inson yashamaydigan joylarga badarg'a etishni buyurgan. Biroq u yerda o'tin va go'sht mo'l bo'lgan. Quvg'inlar bu o'lkani o'zlashtirib unga Xorazm (xava-go'sht, razm-o'tin) deb nom berishadi. Ammo bu xalq afsonalari hisoblanadi.

Hazorasp-Xoram viloyatidagi qadimiy tumanlardan biri. Tadqiqotchilarning ko'pchiligi mazkur toponimni ikki qismga ya'ni "Hazor" va "Asp" ga bo'lib o'rganadilar hamda shu asosda toponimlarning kelib chiqishini izohlaydilar.

Y.G'ulomovning fikricha, mazkur qal'ani bahaybat dev qurgan emish. Dev aldash yo'li bilan shu yerga suv ichgani keladigan mingta qanotli otni qo'lga kiritadi va ularni qanotini kesib o'ziga o'rgatgan .Shu otlarning nihoyatda yaxshi avlodlari tufayli Hazorasp ya'ni min got deb atay boshlangan.(Y.G'ulomov 149)

Tilshunos Y.Jumanazarov esa Hazorasp toponimi asosida qabila nomi yotadi, deydi va u Hazora-os bo'lib "Os qabilasi" degan ma'noni anglatadi. Shuningdek , Hazorasp toponimi Xorazm shevasida Hazaris shaklida qo'llaniladi .

Yangiariq- Xorazm viloyati tumanlardan birining nomi, tumanning markazi. Mahalliy aholi va vakillari va umuman ko'pchilik aholi mazkur nomni yangi qazilgan ariq ma'nosida deb talqin etishadi va unga shubha ham qilishmaydi. Chunki Xorazmda bu ma'noda yop, arna, kanal, solma so'zlari qo'llaniladi.

Ammo toponimning kanal, ariq so'ziga hech qanday aloqasi yo'q. Professor Z.Do'simovning fikricha, Yangiariq toponimining ikkinchi qismi ark so'zi bilan bog'liq. Bu so'z "Boburnoma" da podshoh o'rdasi, V.V.Radlovning lug'atida "qal'a" ma'nosida ekanligi, uning doimo baland joyda o'rnashib, hukmdor saroyi shu yerda bo'lganligi qayd etiladi.

Yangibozor- bu toponim Xorazm shevasida "tozabozor" tarzida talqin qilinadi. Yangibozor ya'ni yangi bozor yonidan bunyod bo'lgan bozor yonidagi joy.

Gurlan- S.Qorayev tuman nomining kelib chiqishini gurlan etnik guruh nomi bilan bog'liq deb hisoblaydi. Olimning fikricha, ushbu hududda Gurlan degan kichkina urug' bo'lgan.

Z.Do'simovning yozishishicha Xorazmda yashovchi aholi o'zlarining urug' va qabila bo'linishlarini unutgan bo'lsalar ham etnik nomlar asosida vujudga kelgan toponimlar viloyat toponimining anchagina qismini tashkil etadi. Chunki ushbu guruh qadimdanoq turli etnik guruhlarning to'qnashish, doimiy yashash manzili va aralashish joyi bo'lgan.

Z.Do'simovning ta'kidlashicha Shimoliy Xorazmdagi Gurlan toponimi mo'g'ul tiliga aloqadordir. Bu toponim etimologiyasini kuzatish jarayonida yaqqol ko'rish mumkin. Gurlan asli Ko'rlang bo'lgan deb izohlaydi mahalliy aholi. Darhaqiqat bu so'z uning dastlabki shakliga yaqindir. Hozirgi mo'g'ul tilida hovli, bog' ma'nosidagi "xureleen" so'zi mavjud. E'tiborli tomoni shuki bu so'z o'zining sematik taraqqiyotida qator bosqichlarni bosib o'tgan va ma'no mazmuni qisman o'zgargan. Shunday qilib, Kuralan yoki Gurlan toponimining eng so'nggi ma'nosi "to'xtash joyi". Bir nechta ovullarning birikuvi to'xtash joyi- Gurlan.

Tuproqqal'a- Xorazm viloyatida yangi tashkil qilingan tuman nomi. Miloddan avvalgi 1-ming yillik va milodiy VI asrga oid qal'aning xarobalari. Tuproqqal'a - tuproqning qal'asi, tuproqdan qilingan qo'rg'on ma'nolarini anglatadi.

Xiva- professor Z.Do'simovning fikrlariga ko'ra, nomning etimologiyasini Xorazmiy tilidan izlamoq kerak chunki nomning qadimiyligi buni taqozo qiladi. Xorazmiy tili bilan qarindosh deb hisoblangan osetin tilida ko'pgina Xorazmiy so'zlar saqlangan. Shunday ekan, Xiva toponimi hozirgi Osetiya toponimiyasidagi Xiauv - "qishloq" so'zi bilan bog'lash mumkin. Demak Xivak yoki Xiva "kichik qishloq" ma'nosini anglatadi. (Z.Do'simov X.Egamov Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati-Toshkent, 1977. 141-bet)

Urganch-Xorazm viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi .Urganch nomining kelib chiqishi miloddan avvalgi VII-VI asrlarga borib taqaladi .

Xorazm toponimiyasini o'rgangan prof. Z.Do'simov shar nomining kelib chiqishi haqida turli rivoyatlar saqlangan deydi.Jumladan Hur ismli qiz va Ganj nomli yigit muhabbati sharafiga Hurganj yoki hur-"quyosh (yoki baxt)" , ganj "xazina" yoki "baxt xazinasi" degan ma'noni bildiradi .Urganch so'zi Xorazmiy tilida "katta shahar" , "katta qal'a" kabi ma'nolarga ega bo'lganligi qayd etiladi.(Z.Do'simov ,X.Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati-Toshkent 1977 137-bet)

Qoshko'pir-tuman.Ushbu hududda bir joyda 2ta ko'prik joylashganligi uchun u Qo'shako'pir deb atalgan, keyinchalik u mahilliy aholi nutqida Qo'shko'pir deb nomlangan.

Bog'ot-Xorazm viloyati tarkibidagi tuman .Janubiy O'zbekiston toponomiyasini o'rgangan nomshunos olim T.Nafasovning yozishicha, Bog'ot so'zining ilmiy ma'nosi -bog'lar, bog' so'zining ko'plik shakli -ot qoshimchasi ko'plik me'yoridan ko'p ma'noni bildiradi.Shahardan tashqari atrofi devor bilan o'ralgan , mevali daraxtlar , tok va gullar ekilib, bog'-rog' gulzorga aylantirilgan joy - bog'otAna shunday joy atrofida barpo etilgan aholi punktiga ham Bog'ot nomi berilgan.Xoramiy tilda Bog'ot so'zi ana shunday ma'noda qo'llangan bo'lishi mumkin.

Xonqa-Xorazm viloyatidagi tumanning nomi ,mazkur tumanning markazi shaharcha.Iلمي manbalarda qayd etilishicha shaharning nomi X asrgacha Darxos bo'lgan .Dar-"uzoq, yiroq" v akas yoki xos - "qishloq, qo'rg'on " ya'ni "Uzoqdagi qo'rg'on " ma'nolarini anglatadi.

Keyinchalik Xonqa yoki Xonaqoh deb atalgan.Y.G'ulomovning yozishicha shaharda mashhur yassaviycha Said otaning o'g'li yoki jyaniga atab qurilgan xonaqo bo'lgan.Shahar mo'g'ullar istilosi davrida vayron etilgan va faqat xonaqo saqlanib qolgan .Keyinchalik xonaqo atrofida hayot boshlangan.Natijada bu xonaqo shahar nomiga aylangan .Xonaqoning Xonqaga aylanishi isbot talab qiladi.Chunki xonaqodagi a harfi pozitsiya jihatdan ancha mustahkam va uning tushishi Xorazm shevalari uchun harakterli emas.(Z.Do'simov , X.Egamov .Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati-Toshkent 1977.142-bet)

Shovot-tuman va shaharcha nomi .Tuman viloyat hududining shimoli-g'arbida Shovot kanalining sohilida joylashgan.Shovot so'zi Shohobod nomining mahalliy shevadagi talaffuz natijasida paydo bo'lgan. Tuman va shaharchaning nomi XVII asrning oxirlarida qurilgan Shohobod kanali va Shohobod qal'asining nomi bilan bog'liq.

POLAND

CURRENT APPROACHES AND NEW RESEARCH IN MODERN SCIENCES

International scientific-online conference

POLAND

S.Qorayevning yozishicha ,Shohobod kanali dastlab Purfayz (Serfayz) deb atalgan.Purfayz so'zi abjad hisobida kanalning qurilgan yilini (hijriy 1092-yil) ham ko'rsatib turgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki Xorazm toponimiyasida hali o'rganilmagan joy nomlari talaygina, bu sohada ko'plab ilmiy ishlar qilish mumkin.Bu toponomik rayonda abstrakt tushunchalardan tortib hali o'rganilmagan joy nomlari ham bor.

Bu toponimik rayonning barcha toponimlar tarixi bir-biridan qiziq organisa va bir kitob qilib chiqarsa arziydi.

References:

1. Z.Do'simov ,X.Egamov "Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati" Toshkent - 1977
2. T.Nafasov V.Nafasova "O'zbek tili toponimlarining o'quv izohli lug'ati" Toshkent -2007
3. "O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati" Toshkent 2022

